

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дбн Емил Трайчев Стоянов, СУ „Св. Климент Охридски“

Относно конкурс за заемане на академична длъжност „професор“ с единствен кандидат доц. д-р прот. Иван Стоянов Иванов по професионално направление 2.4. Религия и теология (Литургика), обявен в ДВ бр. 35/18 април 2023 г.

Конкурсът е обявен на основание чл. 4 и чл. 29а от Закона за развитието на академичния състав в Република България, чл. 60 и сл. от Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, чл. 118 ал. (1) и (3) от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ и решение на Факултетния съвет на Богословски факултет, протокол № 10 от 20.04.2023 г.

Рецензията е изготвена в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и ПРАВИЛНИКА ЗА УСЛОВИЯТА И РЕДА ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА НАУЧНИ СТЕПЕНИ И ЗАЕМАНЕ НА АКАДЕМИЧНИ ДЛЪЖНОСТИ В СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“. В структурно отношение тя е съставена от 6 части със заключението. В тях, освен информацията за кандидата, за количествената и качествена оценка на научната продукция и учебно-преподавателската дейност, е дадена също така оценка на научните приноси на кандидата и са направени критични бележки и препоръки.

1. Персонална характеристика на кандидата

Доц. д-р прот. Иван Стоянов Иванов е единствен кандидат по обявения конкурс. От направената проверка на подадените документи за конкурса, нарушения в процедурата не са констатирани. Спазени са изискванията на ЗРАСРБ, ППЗРАСРБ и ПРАВИЛНИК ЗА УСЛОВИЯТА И РЕДА ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА НАУЧНИ СТЕПЕНИ И ЗАЕМАНЕ НА АКАДЕМИЧНИ ДЛЪЖНОСТИ В СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“.

Участникът в конкурса е роден на 10.02.1972 г. в гр. Лом. Висше образование получава в Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, където през 1996 г. се дипломира в специалност „Теология – (богословие)“ с професионална квалификация „специалист – теолог (богослов) учител по теология – (богословие)“.

В периода 2003 – 2004 г. о. Иван Иванов е хоноруван асистент в Бог. ф. при СУ, след което последователно е преназначен за асистент (2004 – 2006 г.) и за главен асистент (2006 г.). През 2005 г. му е присъдена ОНС „доктор“ по научната специалност 05.01.17 „Теология“, а през 2009 г. научното звание „доцент“ по същата научна специалност. Общият му стаж в СУ е 19 години (2004 – 2023 г.), а стажът му като доцент е 14 години (2009 – 2023 г.). От 2021 г. е ръкоположен за презвитер към Българската православна църква – Българска патриаршия.

Кандидатът е ръководител на Катедра „Практическо богословие“ в Богословския факултет (2021 –), както и на магистърска програма „Литургия и музика“ в същия факултет (2009 –).

Доц. Иван Иванов е специализирал в различни университети на Европейския съюз. По-важните му специализации и обучения са в: Национална музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“ (1994 – 1999 г.), Папски институт за Изтока (2001 – 2003 г.) и Висш папски Колеж Капраника (2000 – 2004). Член е на Съюза на учените в България

(2008 –) и на Световната асоциация на литургистите (Societas Orientalium Liturgiarum), САЩ (2006 –).

Отец Иванов е осъществил преподавателска мобилност по Еразъм (2011 – 2012 г. / 2022 – 2023 г.), ръководител е на 3 национални научни и образователни проекти (2013 г., 2018 г. и 2021 г.), както и под негово ръководство са защитили 4 докторанти ОКС „доктор“.

Кандидатът се отличава с активна научно изследователска и обществена дейност. Той е църковен и дипломатически представител на БПЦ в Рим и председател на православната общност „Св. Седмочисленици“ в Рим. През 2022 г. е удостоен с почетен плакет на Папския Латерански университет „Бенедикт XVI“. Към това ще прибавим и задълженията му на преподавател по православно литургично, евхаристийно богословие в Богословския факултет на Папския Латерански университет в Рим (2021 –), редовен член на Академията „Свети Луи крал на Франция“ (2021 –), член на научния съвет на Асоциацията „Заедно за Атон“, Рим (2003 –), референт на Апостолическата нунциатура в България за връзките с Православната църква (2019 –) и др.

Отец Иванов владее писмено и говоримо италиански, английски и руски език. Тези знания и умения в много отношения подпомагат неговата преподавателска и обществена дейност. Поддържа също така активна кореспонденция с колеги от чужбина.

Кандидатът се ползва с добро име сред колеги и студенти. Той, също така, има активни контакти със специалисти от практиката. Добре познат е в църковните среди.

2. Количествена характеристика на научната продукция

За участие в конкурса кандидатът е представил 28 труда, в т.ч. 1 монография, глава от колективна монография, 21 студии и 5 научни статии. От тях за оценка се приемат 22, като се изключват студиите с номера 10, 13, 15-18 от представения списък: в съдържанието им се констатира тематично несъответствие с тематиката на конкурса или макар и периферно загатващи за тематиката на конкурса, имат общоизвестен и общопонятен характер.

Публикациите на кандидата са рецензирани от хабилитирани преподаватели предимно от Софийския университет, УниБИТ и Пловдивския университет. Те са отпечатани в университетски издателства и са популяризирани, най-вече чрез обичайните канали на книгоразпространението.

Кандидатът е цитиран 37 пъти от други автори. При това, 36 от цитиранията са от български автори в български издания, а едно от цитиранията е в чуждо издание.

3. Оценка на основния научноизследователски труд

Монографичният труд „Евхаристията – *Mysterium fidei* – *Mysterium vitae* (литургично изследване на тайнството Евхаристия)“, представлява задълбочено научно изследване на основни за литургичното богословие проблеми. И това е обяснимо, като се има предвид, че вероизповедта на Църквата се отразява в литургичните текстове, молитви и последования – „тяхната неразделна връзка и свидетелство за вярата в Светата Троица, Богочовека Иисус Христос, Пресвета Богородица, ангелското войнство и света на светиите“ (с. 17). Трудът изследва значим за литургичното и евхаристийно богословие въпрос, свързан с Тайнството на тайнствата, св. Евхаристия, в перспективата на църковната традиция и богословските виждания и предизвикателства на съвременната наука. Той има връзка и с редица други публикации на Иван Иванов, по-важните от които са студиите „Литургия-традиция, литургия-наука, литургия-живот в българското богословие“ (2012), „Литургични семейства. Особености,

характеристики и вероизповедни фактори, оформящи евхаристийните и литургични текстове на Източната църква” (2021), „Социалното измерение на Евхаристията в контекста на българската и световна икумена. *Свидетелство, служение и богослужение на Църквата*“ (2021), както и други негови публикации в български и международни специализирани издания, намерили признание в научната област.

Трудът е отпечатан в обем от 605 страници, от които основният текст е 446 страници, а останалите 159 страници са съставени от съкращения – 5 стр., опис на съдържането на труда – 3 стр., предговор – 5 стр., отзиви за монографията – 5 стр., уводни въпроси – 19 стр., заключителни думи – 1 стр., приложение – 85 стр., и справка за използваната литература – 28 стр. и други илюстрации – 8 стр.

По моя преценка обемът на монографията от 446 страници е достатъчен, за да бъдат изложени и изяснени „основните мотиви, тези, хипотези и становища, термини, библейски текстове и литургични анализи, исторически факти и събития, личности и учения за по-ясното разбиране на литургичните феномени“ (с. 18). Възприетият от кандидата обем му е дал възможност да систематизира и изложи своите познания в тази област и да изгради съдържанието на монографичния труд, прилагайки подходящи за целта средства на научното познание.

В структурно отношение монографията е съставена от четири глави, в които последователно са проследени основни за литургичното богословие аспекти в перспективата на световните научни изследвания по въпросите на Евхаристията и съответно българските изследвания в тази област, прави се обстоен литургичен и богословски анализ на молитвените текстове от евхаристийните канони на Литургията на св. Василий Велики и тази на св. Йоан Златоуст, процесът на възпремане и разбиране на на Литургията и тайнството като спасителен диалог между Бога и човека, както и евхаристийната ангелология.

Считам, че тази структура, въпреки различния обем на съответните глави (в частност четвърта глава се състои само от 35 страници), осигурява необходимото органическо единство на съставните части на основния научноизследователски труд в тяхната взаимна връзка, обусловеност, целенасоченост и определеност. С нея се определят връзките и отношенията на включените в труда понятия и съждения, използвани за извеждане на една или друга закономерност и обосноваването на едно или друго твърдение.

Глава първа е насочена към методологични, символични, литургични, партистични, догматически, тълкувателни характеристики в изследването на Евхаристията.

Глава втора на монографичния труд акцентира върху Светата Литургия – история, развитие, части и особености. Авторът предлага декомпозирането ѝ в четири аспекта – първо, общи характеристики на източните литургични семейства; второ, анализ на частите на литургията на Църквата; трето, юдейската и раннохристиянската литургична практика; и четвърто, древните византийски (константинополски) анафори.

В трета глава е обърнато внимание на учението на Църквата за светата евхаристия – основно изследване на литургийните и евхаристийни феномени.

Четвърта глава е посветена на Евхаристийната ангелология: от Христовата жертва към благодарение, славословие и вечен живот, вероизповед и освещаване във и чрез ангелската песен, „Ангели поют на небеси...“.

Приложението представя голяма част от древните евхаристийни молитви, техния произход, същност, паралели с други литургични текстове и появата им в богослужебната практика на Църквата.

В обобщението е направен опит да се свържат в единно цяло резултатите, постигнати въз основа на резултатите в съответните глави. Набелязани са и основни

задачи, от решаването на които зависи по-нататъшното развитие на литургичните изследвания в световен и регионален план.

Конкретизиран приносът на труда е както следва:

1. Изведени са обобщения, имащи теоретично и методологично значение за литургичната традиция на Църквата;
2. Представени са варианти и възможности за разгръщане на съществуващи теоретични твърдения от областта на литургичното и евхаристийното богословие;
3. Предложен е набор основни литургични феномени, „свързани с *евхаристийната пневматология, епиклетичното претворяване и освещаване, евхаристийната ангелология* и др.“ (с. 492).

Въпреки безспорните достойнства на монографичния труд, в процеса на запознаването ми с него се натъкнах и на някои слабости. Без да им отдавам особено значение, ще си позволя да направя следните критични бележки:

1. Прави впечатление, че кандидата разглежда твърде широк обхват от проблеми, което в отделни случаи възпрепятства извеждането на комплексни решения по отношение на тях;
2. Едностранчиво е засегнат въпроса за юдейската и роннохристиянската литургична практика;
3. Изследването на кандидата би спечелило, ако в него бяха намерили място и други мнения и критични оценки, свързани с юдейската пасхална трапеза и Тайната вечеря. Решението в подкрепа на юдейска пасхална трапеза е анахронизъм.
4. Заключителните думи в края на монографията стоят твърде изкуствено. Смятам, че Обобщението е достатъчно.
5. Транскрипцията на използваните еврейски термини е по изданието на Путнам, а не Путман. Необяснимо е, защо е използвано това издание, след като в Библейската археология на о. проф. Н. Шиваров има такава транскрипция.
6. Не намирам за уместна, „представителната извадка от публикувани научни трудове“ (с. 493) в Приложението. Текстовете вече са публикувани и всеки заинтересован може да ги ползва.

Посочените критични бележки не намаляват значимостта на изтъкнатите вече научни приноси. Предметно-съдържателния анализ показва, че трудът на кандидата притежава достойнствата на задълбочено научно изследване. В него са обхванати всички по-съществени аспекти на систематичното, аналитичното, сравнителното, екзегетичното, историческото, патрологичното и догматико-кононично литургично изследване на Евхаристията. Направените от кандидата констатации и изводи са резултат на задълбочена продуктивна изследователска дейност.

4. Оценка на другите публикации, представени за участие в конкурса за „професор“

Освен основния научноизследователски труд за участие в конкурса, доц. д-р Иван Иванов е представил и други публикации, включващи глава от колективна монография, 21 студии и 5 научни статии (от които при рецензиране се изключват студиите с номера 10, 13, 15-18). В тематично отношение те третират различни проблеми в границите на необходимото и достатъчно разнообразие, за да не се влезе в противоречие с обявения конкурс. Анализът на тематичната насоченост на представените публикации ми дава основание да ги обособя в няколко групи, като взаимодействието на включените в тях теми варира от простия обмен на идеи до взаимната интеграция на концепции, методологии, епистемологии, терминология и т.н. По-конкретно става въпрос за следните четири тематични направления:

1. Интерконфесионален диалог (статии: №№ 1, 4).
2. Единство на християните в Евхаристията (статии: № 2; студии: №№ 1, 12).
3. Християнско богослужение (статии: №№ 3, 5; студии: №№ 2, 3, 4, 5, 8, 11, 20, 21).
4. Църковна музика (студии: №№ 6, 7, 9, 14, 19).

Тези тематични направления разкриват процеса на фрагментиране на научното познание в отделни тематики. Декомпозирането на посочените направления разкрива различни нива на дълбочина на знанията и създава условия за извършване на съдържателен анализ на всяко едно от тях.

Първото от разглежданите направления засяга въпроси, свързани с интерконфесионалния диалог. В публикациите от това направление се аргументира твърдението, че „преоткриването на истината за св. Евхаристия изисква както познаването на конфесионалните характеристики на другите, така и възприемането, преподаването и тълкуването на Евхаристията на ново ниво, с нова методология, терминология и език...“ (статия № 1, с. 128). В тази връзка кандидатът се позовава на думите на папа Йоан Павел II, когото нарича „продължител на Петровата катедра“: „Христос призовава всичките си ученици към единство...“ (*Преамбюл на Енцикликата на папа Йоан Павел II „Ut unum sint“*, прогласена в базиликата „Сан Пиетро“, Ватикана, Рим, на 25 май 1995 г., за празника Възнесение Господне) (статия № 1, с. 128). Специално внимание е отделено на „различните хипотези и теории относно практиката на Църквата относно Евхаристията и различията и несъответствията, натрупани през вековете, отразени в догматичните, еклисиологичните и литургичните практики на Изтока и Запада“ (статия № 4, резюме, с. 17). Прави се извода, че „в мисията си за единение на християните българските богослови се обединяват в своите научно-изследователски теории с учените от християнския свят, особено по въпросите свързани с интерконфесионалния диалог и сътрудничество, като основа за едно бъдещо реално евхаристийно общение“ (статия № 4, резюме, с. 19).

Второто тематично направление включва въпроси, свързани с единството на християните в Евхаристията. Публикациите в това направление се отнасят до „*съборността в евхаристийната икумена* – идеи, възгледи и учения и интерпретации в контекста на светата Литургия и по-специално Евхаристията“ (статия № 2, резюме, с. 15). Вниманието на автора е насочено по-специално към нарастващото разделение между християните. „Съвременната доктрина за християнското единство, макар и придобила глобален характер, изисква внимание поради редица въпроси, които остават нерешени и до днес. Един от въпросите се отнася до съборността на Църквата и евхаристийната икумена – общението на християните в св. Евхаристия“ (студия № 1, резюме, с. 24).

Третото тематично направление включва различни аспекти на християнското богослужение. Става дума за статиите: Свидетелства за „истината“ и „вярата“ в богослужебните текстове и молитви. Литургична интерпретация (№ 3) и Евхаристийната святост в Анафората (разрешаване на конфликти и оформяне на модели) (№ 5). В студии по тази тема са изложени въпросите за Свещеното Писание и Свещеното Предание – основа за боговдъхновения и изповеден характер на евхаристийните текстове (№ 2), *Fenomenologia liturgica dell'arte cristiana – musica sacra, iconografia e testo liturgico – nella normativa dei Concili Ecumenici e la testimonianza dei Padri* (№ 3), *The Angelic Song in the Liturgy (Paradigms, Principles and Methods in the Study of Eucharistic Angelology in the Ancient Anaphoras and the Connection with Christian Hymnography and Singing)* (№ 4), Освещаване чрез Ангелската песен: *Sanctus – Benedictus – Post-Sanctus* (принципи в изследването на евхаристийната ангелология на древните анафори) (№ 5), *Трисвѣтїе – Трисветое – Трисветата песен във византийската и старобългарска литургична практика*. Характеристики, особености и употреба в богослужебната традиция на Църквата (№ 8), Литургични семейства. Особености, характеристики и вероизповедни фактори, оформящи евхаристийните и литургични

текстове на Източната църква (№ 11), Литургия – традиция, литургия – наука, литургия – живот в българското богословие. *Развитие на практическото и нравствено богословие в България: традиции, проблеми, перспективи* (№ 20), Феноменология на молитвата – мост между Бога и човека (литургична интерпретация на молитвите на Църквата в съпоставка с апологетичните възгледи на Борис Маринов) (№ 21).

Четвъртото тематично направление е посветено в конкретен смисъл на въпроси, свързани с църковната музика и химнография. В посочените студии са обхванати широк кръг от въпроси, включващи Liturgical Theology and Church (Byzantine-Slavic) Music and Hymnographic Practice (№ 6), От началото към безкрая – от първообраз към образ и отобраз – изследователски парадигми в изследването на ангелската песен в християнската химнография и пеене (№ 7), Литургическа характеристика на средновековните музикални трактати – образ на културния и църковен византийско-славянски регион през XIV-XV век (№ 9), Ангелогласие – ангелофония, словесност и безсловесност, калофония и славословие в средновековните музикални трактати. Литургически свидетелства, интерпретации и екзегезис на средновековните музикално-теоретични творби (№ 14), Музикални и химнографски свидетелства за литургическата практика на светите братя Кирил и Методий и техните ученици св. Климент Охридски, св. Наум Охридски и еп. Константин Преславски (№ 19).

Обобщавайки научните приноси на кандидата бих могъл да ги представя както следва:

1. Изведени са обобщения от теоретично и методологическо значение за определящите характеристики на литургичното, евхаристийното и сакраменталното богословие;
2. Разработен е специфичен инструментариум за анализирането и интерпретирането на литургичните извори;
3. Представени са решения на въпроси, свързани с църковните, социалните и духовно-нравствените, догматико-каноничните и пастирските измерения в съвременния литургичен живот на православните християни;
4. Дефинирани са насоки в пространството на интерконфесионалния диалог, литургичното мисионерство и интердисциплинарните изследвания.

Независимо от безспорните постижения в някои от публикациите на Иван Иванов се констатираха и редица пропуски от формално и съдържателно естество, които намирам за уместно и нужно да посоча.

1. Изграждането на публикациите, тяхната структура, вътрешното идейно развитие, създава проблеми относно формулирането на конкретни и ясни решения. Човек остава с впечатлението просто за натрупани данни, като в повечето случаи липсва каквото и да е заключение.
2. В някои от публикациите предложените идеи, представляващи основа за извеждане на значими за теорията обобщения, са подценени от кандидата и не са развити в същите или други публикации. Вж. напр. твърденията на кандидата „Йоан Павел II, продължител на Петровата катедра“ (статия № 1, с. 128), или „Католическата църква, приемник и последовател на катедрата на св. Петър“, (статия № 4, с. 81, монография, с. 27). Православното становище по въпроса е свършено противоположно (вж. Meyendorff, J., Schmemmann, A., Afanassieff, N., Koulomzine, N. *The Primacy of Peter*. London, 1963);
3. В отделни публикации се забелязва, че формулираните от кандидата обобщения и насоки са или непълни откъм литературната осведоменост, или имат твърде общ характер, макар в общия случай да са добре обосновани и теоретично обвързани (напр. статии №№ 2, 3, 5; студия № 20 и др.);

4. Макар и епизодично откриват се отделни публикации, в които се установява липса на обективни факти, обвързани с изследваната проблематика, за да се изградят хипотези и обосноват застъпените от кандидата идеи (студия № 2);
5. В много от представените публикации има дублиране на съдържанието (един път на български език, друг път – на английски или италиански);
6. Намирам също така, за недостатъчно застъпен критичния подход при сравнението на българската литургична практика с практиките в чужбина, въпреки познаването на материята от о. Иванов.

Направените критични бележки по никакъв начин не омаловажават безспорните научни достойнства на оценената научна продукция на кандидата. Рецензираните трудове са с добре структуриран езиков текст и композиционна схема, осигуряваща необходимата архитектура, характерна с определена разчлененост и организираност на текста. Стилът на доц. Иванов е ясен и недвусмислен. Приносите са негово лично дело. Библиографският апарат е ползван коректно. С малки изключения, рецензираните научни трудове се отличават с ясно формулирани тези, задълбочени проучвания и постигнати конкретни резултати с полезни за науката теоретични обобщения, изводи и препоръки. От публикациите се вижда, че о. Иван Иванов е много добре запознат с литературата и научните достижения от областта на литургичното богословие. Това му е дало възможност да открие някои от нерешените и частично решени проблеми, да ги изследва и да предложи подходящи за тях решения.

5. Учебно-преподавателска дейност

Кандидатът изнася лекции пред студенти от професионално направление 2.4. Религия и теология в ОКС „Бакалавър“ и „Магистър“ в СУ „Св. Климент Охридски“ по дисциплини в научна област и компетенции: литургия, литургично богословие (тайнства и обреди), християнска литургична практика, религиозни култови практики, църковна музика и химнография, медиевистика, църковна дипломация и интерконфесионален диалог. От справка за учебната натовареност на кандидата се вижда, че аудиторна му натовареност през 2021/2022 г. е 784 часа.

Преподавателската дейност на кандидата се отличава с използването на интерактивни средства за обучение и по-конкретно на аудио-видео технологии, текст и изображения. Освен това, част от ръководените от него занятия се провеждат в реални условия в специализирани структури.

Заклучение

От направената проверка на представените материали за конкурса нарушения в процедурата не са констатирани. Спазени са изискванията на чл. 29 от ЗРАСРБ и чл. 60 (1), чл. 61, т. 1 и т. 2 от ППЗРАСРБ.

Въз основа на запознаването с документите на кандидата по конкурса и оценката на представените от него публикации, могат да бъдат направени следните изводи:

1. В конкурса той е единствен кандидат;
2. Притежава образователната и научна степен „доктор“;
3. Заема академична длъжност „доцент“ във висшето училище, обявило конкурса;
4. Осигурена му е необходимата аудиторна и извънаудиторна заетост;
5. Кандидатът има публикации по преподаваните от него основни дисциплини;
6. Чете профилиращи дисциплини, които са пряко свързани с конкурса;
7. Осъществил е научно ръководство на 4 докторанта, от които всичките са защитили успешно дисертационните си трудове;

8. Осъществил е научно и практическо ръководство на студенти;
9. Представена е и приета за оценка достатъчна по обем, несвързана с първата хабилитация, научна продукция, включваща 28 труда, в т.ч. 1 монография, глава от колективна монография, 21 студии, 5 научни статии.
10. Шест от представените за рецензиране научни труда са публикувани в чужбина;
11. Документирани са 37 цитирания на кандидата от други автори, 1 в чужбина и 36 в български издания;
12. В своята съвкупност, рецензираните публикации съдържат съществени научно-приложни резултати и теоретични обобщения и решения на проблеми в областта на литургическото богословие, които съответстват на съвременните постижения и представляват подчертано значим оригинален принос в науката.

Общата ми оценка по критериите и показателите за учебната и научноизследователската дейност показва, че доц. д-р прот. Иван Стоянов Иванов отговаря на изискванията на чл. 29 и чл. 29 „б“ от ЗРАСРБ и чл. 60 и 61 от ППЗРАСРБ за заемане на академичната длъжност професор по по професионално направление 2.4. Религия и теология (Литургика).

Рецензент:

(проф. Е. Трайчев)